

सुखात्मम्

DR. VASUDHA VINOD DEO

Livelihood Education Project

(In association with COL,
NIOS, HBCSE-TIFR, I-
CONSENT, CIET-NCERT,
Suryoday Trust)

Launching the Project
With

**The teachers training program
on
Open Educational Resources
(OERs): Access and Success
(Mukta Shikshan Strot-
Upalabdhi ani Upayojan)**

April 29-30, 2011

**Venue:- Pardhi Samaj Ashram
Shala, Rishi Sankul,
Khamgaon, Dist. Buldhana.**

- मूल्य म्हणजे काय?
- आपण ज्याला चांगले समजतो ते.
- ज्याची आकांक्षा धरावी व ज्याचा पाठपुरावा करावा ते.
- चिरकाळ टिकणारा विश्वास.
- जी तत्वे चिरंतन राहतात व व्यक्तीला कार्य करण्यासाठी दिशा देतात.
- मानवी जीवनाला सात्विक करणारी तात्विक बाब.
- मूल्ये मनाला सशक्त बनवितात व वर्तनाला योग्य वळण लावतात

• मूल्यांचे स्रोत

• माणूस.

समूदाय

विनीमय

भाषा

• कला

कुटुंब संस्था.

समाज

उद्योगधंदे

साहित्य

धर्म

- जैविक मूल्य
- सक्षमता, अनुवंश स्विकृती
- नैसर्गीकता जीवन संघर्ष क्षमता
- पात्रता संपादन
- मृत्यू भयाचा आभाव

व्यक्तीगत मूल्य

स्व च्या क्षमतांची जाणीव

स्व च्या उणीवांची जाणीव

स्व नियंत्रण

स्व प्रतीमा

स्व समायोजन

स्वावलंबन आत्मशोधन स्व कर्तृत्व स्व मूल्यमापन

अस्मीता

बौद्धिक मूल्य

प्रतीसाद अवधान क्षमता जिज्ञासा अभीरुची निरीक्षण क्षमता
आकलन क्षमता एकाग्रता अध्ययनशीलता आत्मविश्वास
विचार क्षमता निर्णय क्षमता अचुकता ज्ञान लालसा
स्मरण वाचन, चिंतन, मनन, मर्मदृष्टी, समस्या
उकलनक्षमता,समस्या, निराकरणक्षमता, अध्ययन संकमण,
चिकीत्सा, वैचारिकता, निर्धार, जिद्ध, चिकाटी, अभ्यासू
वृत्ती, दूरदृष्टी व्यासंग, शोधकता, संशोधकता,
प्रयोगशीलता वैज्ञानिक दृष्टीकोन सर्जनशीलता

भावनीक मूल्य,

सुख दुःखाची जाणीव,

संवेदनशीलता प्रेम

कृतज्ञता धैर्य संयम

स्वाभीमान सहानुभूती सहनशीलता

निर्भयता विनयशीलता कर्तव्यदक्षता

आनंदी वृत्ती आत्म निरीक्षण

खिलाडूवृत्ती, भावनीक आरोग्य.

शारीरिक मूल्य

उदाहरणार्थ आरोग्याची जाणीव,
व्यायाम, बलोपासना, निर्व्यसनीपणा,
खाद्यविवेक, खाद्यआस्वाद, पानविवेक,
उपचारविवेक, निरामयता, शारीरिक
गरजांची पूर्ती, कार्यक्षमता, विश्रांती,
योग्य देहबोली, शारीरिक सुदृढता.

- शिस्त विषयक मूल्य आज्ञापालन पूर्वतयारी
वेळेचे नियोजन नियमितपणा वक्तशीरपणा
नियमपालन वेळेचा सदुपयोग स्वयंशीस्त
- फिडाविषयक मूल्य खिलाडू वृत्ती नियमांचे
पालन जिद्द संघ भावना फीडानिष्ठा

- सांस्कृतिक मूल्य, उपकमशिलता संस्कृतीबद्दल आस्था इतर संस्कृतीबद्दल आदर सांस्कृतिक देवाण घेवाण सांस्कृती संकरातील योग्य बाबींचा स्वीकार नवीन संस्कृतीचे साधन
- सौंदर्य विषयक मूल्य निटनेटकेपणा सौंदर्याची जाणीव सौंदर्याभिरुची विचार सौंदर्य भाव सौंदर्य आचार सौंदर्य सौंदर्य जोपासना सौंदर्य संवर्धन

- कलात्मक मूल्य कलेची जाणीव कलाभिरुची कलासक्ती
कलात्मक दृष्टीकोन कला संपादन कला संरक्षण कला
संवर्धन कला नैपुण्य
- मनोरंजनात्मक मूल्य रंजकता मनोरंजनाची जाणीव
प्रसंगीक मनोरंजन
- व्यावसायीक मूल्य व्यवसायाची गरज आवड निष्ठा
उत्साह क्षमता परिश्रम योजकता व्यावसायीक दृष्टीकोन
संसुवाद सहकार्य सामज्यस्य शांत वृत्ती उपकमशीलता
धाडस करारीपणा

- आर्थिक मूल्य अर्थ संपादनाची जाणीव समाजमान्य मार्गाने अर्थ संपादन इतराच्या आर्थिक हक्काची जाणीव आर्थिक नियोजन काटकसर बचत
- भौतिक मूल्य व्यवहारी वृत्ती भौतिक सुबत्ता लोकसंख्या शिक्षण
- पर्यावरण विषयक मूल्य पर्यावरण साक्षरता निसर्ग प्रेम पर्यावरण संरक्षण पर्यावरण शुध्दीकरण पशुपक्षी प्रेम वृक्षारोपण व संवर्धन जलसाक्षरता

- धार्मीक मूल्य धर्म प्रेम सर्व धर्म समभाव सर्व धर्म सहीष्णुता धर्म निरपेक्षता
- माहिती व तत्रज्ञान विषयक मूल्य संगणक साक्षरता संगणक निती गतीमानता
- नैतिकमूल्य सत्य नितीमत्ता नेमकेपणा समतोल विचार सरणी चारीह्य तत्वनिष्ठा प्रामाणिकपणा कर्तव्यदक्ष
- आध्यात्मिक मूल्य सत्य अहिंसा दया क्षमा शांती त्याग करुणा
- कौटुंबिक मूल्य वात्सल्य संगोपन संस्कार जाडीदाराशी निष्ठा मातृपितृ प्रेम बंधु भगीनी प्रेम

१७ सामाजिक मूल्ये परस्पर सहकार्य, शेजारधर्म
परस्परावलंबन, समाजशीलतेची जाणीव, सामाजिक
मान, सामताजिक जाण, सामाजिक ज्ञान समाजनिष्ठा,
सामाजिक जबाबदारीची जाणीव, बंधुता, सेवा व्यवस्था
विधायकता, स्वच्छता, ऋजूता, मानवी हक्क व प्रतिष्ठा
हयांबद्दल आदरभावसौजन्यशीलता,

१७ श्रमदान, श्रमप्रतिष्ठा, शुश्रूषा मैत्री शिष्टाचार सामाजिक
संकेतांचे पालन सामाजिक समायोजन स्त्री पुरुष
समानता सामाजिक बांधीलकी सामाजिक उत्तरदायित्व
सामाजिक कर्तव्याचे पालन सामाजिक परंपराचा
स्विकार सर्व धर्म सहिष्णूता जाती पंथ व धर्म निरपेक्षता
सामाजिक न्याय सामाजिक समता पुरोगामीत्व
नवसामाजिकता

- लोकशाही विषयक मूल्ये राजकीय, मत, विचार, अभिव्यक्ती उपासना स्वातंत्र्ये परमतादर सुजाण नागरीकत्व हक्काची जाणीव कर्तव्य पालन लोकप्रतिनिधीत्व जनजागृती
- राष्ट्रीय मूल्ये राष्ट्रप्रेम राष्ट्रीयत्व राष्ट्रीय प्रतीकांचा आदर राष्ट्रीय परंपरांचा अभिमान राष्ट्रीय दिन विशेषांचे पालन राष्ट्रीय सणांची अभिमान राष्ट्रीय अस्मीता एकात्मता राष्ट्राचे संरक्षण

- आंतर राष्ट्रीय मूल्ये
- आंतर राष्ट्रीय सहकार्य विश्व बंधुत्व जागतीक शांतता जागतीक आरोग्य
- वैश्वीक मूल्ये
- विश्व मानवता विश्व नागरीकत्व
- शैक्षणिक मूल्य ज्ञान ज्ञानप्रेम ज्ञानपरायणता स्वाध्यायशिलता शिक्षक परायणता विद्यार्थी परायणता अध्ययन अध्यापनशीलता संशोधनशिलता

विविध अवमूल्ये

जैवीक अवमूल्ये अक्षमता परावलंबीत्व अनुवंश विषयक
अज्ञान स्वतःच्या अनुवंशांचा अनादर इतरांच्या
अनुवंशीक गुणांचे आकर्षण जीवनाबंदल अनास्था
जीवन संघर्ष विषयक अक्षमता मृत्यूभय
२ व्यक्तीगत अवमूल्ये स्व च्या उणीवांचा दुराभिमान
स्व च्या उणीवांची चीड स्वैराचार स्व प्रतीमेची उणीव
स्व विषम समायोजन स्व अनादर परावलंबन
आत्मविस्मृती स्वयं अवमूल्य

बौद्धिक अवमूल्ये अयोग्य प्रतिसाद, अनावधन, जिज्ञासेचा
अभाव, नावड, अतिरुक्षता, अनिरीक्षण, अपनिरीक्षण,
अनाकलन, चंचलता, अनाध्याय, अनात्मविश्वास, अधिक
आत्मविश्वास, अविचार, अनिर्णयक्षमता, अकुशलता,
ज्ञानाची नावड विसरभोळेपणा, वाचनाची नावड चिंतनाची
नावड, मननाची नावड,

, वरवर बघण्याचीवृत्ती समस्याभय, अनिष्ठ संकमण,
वैचारिकतेचा अभाव वैचारिक गोंधळ, अनिश्चितता,
धरसोडवृत्ती कंटाळा अनाभ्यास दूरदृष्टीचा अभाव,
त्यासंगाची नावड, अशोधकता, संशोधकतेचा अभाव,
अप्रयोगशीलता अवमूल्यन, नास्तिपक्षी अभिवृत्ती, अविवेक,
उस्फूर्ततेचा अभाव, समयसूचकतेचा अभाव, अशास्त्रीयता,
अंधश्रद्धा अकल्पकता असर्जनशीलता.

, भावनिक अवमूल्ये भावनाशून्यता, संवेदनशून्यता,
ल्लेष, आधाशीपणा, कतघ्नता, भित्रेपणा असंयम,
स्वाभिमानशून्यता, अलिप्तता, असहनशीलता,
उध्दटपणा कर्तव्य पराडमुखता, रडकेपणा, स्वयं
अवमूल्यन, भावनिक असमतोल, अयोग्य
भावनाभिव्यक्ती, जळारु वृती भावनीक अनारोग्य

, शारीरिक अवमूल्ये आरोग्याच्या जाणिवेची उणीव,
आळस, दुर्बलता, व्यसनाधीनता, खाद्य अविवेक,
खादाडपणा, अपेयपान, उपचार अविवेक, रोगीटपणा,
शारीरिक गरजांची अपूर्ती, अकार्यक्षमता, विश्रांती
अविवेक, अयोग्य देहबोली,
शिस्तविषयक अवमूल्ये अवज्ञ
उध्दटपणा वेळ मारुन नेण्याची वृत्ती कालापत्यय
अनियमितपणा वेळेच्या नियोजनाचा अभाव वेळेचा
दुरुपयोग गुलामी वृत्ती बेशिस्त स्वैराचार

, फिडा विषयक अवमूल्य खेळकरपणाचा अभाव
यशाचा उन्माद वैफल्य घातकीपणा संघर्ष
सांस्कृतीक अवमूल्य बेशिस्त अनिष्ट पारंपारिकता
संस्कृतीबद्दल अनास्था सांस्कृतीक वारशाबद्दल
अनभिज्ञता सांस्कृती संरक्षणाबद्दल अनास्था संस्कृती
संबर्धन व संकमणाचा अभाव इतरांच्या
संस्कृतीबद्दल अनादर सांस्कृतीक देवाण घेवाणीचा
अभाव

असंस्कृतपणा नवीन संस्कृतीचा तिरस्कार

, सौदर्य विषयक अवमूल्ये गचाळपणा,
सौदर्यनिर्मीतीची नावड, कुविचार, कुभावना,
वाइट संकेत, दुराचरण, अयोग्य अभिव्यक्ती,
सादर्याची हेळसांड, सौदर्य विध्वंसकता,
असुंदराचे संवर्धन, सौदर्य दर्शनाची नावड,
सौदर्य संकराची नावड, सौदर्य अविवेक.

, कलात्मक अवमूल्ये कलेच्या जाणिवेचा अभाव,
कलेची नावड कलेचा द्वेष, कलेविषयी अयोग्य
दृष्टिकोण, अल्पसंतुष्टता, आळस बंशिस्त
बेफिकीरवृत्ती, अकुशलता, कलाभिव्यक्तीचा अभाव,
अयोग्य कलाभिव्यक्ती, अतिवास्तवता, कल्पकतेचा
अभाव, अतिसुबोधता, कला संरक्षणाबद्दल अनास्था
कला विध्वसंकता, कलानैपुण्याचा अभाव, कलेच्या
वारशाबद्दल अनभिज्ञता, कला संकमणाचा अभाव,
ताठर वृत्ती कलाविसंवाद अतिएकांतप्रियता,
नवनिर्मितीचा अभाव, कलाअविवेक, संकुचितता.

, मनोरंजनात्मक अवमूल्ये अतिरंजकता, रुक्षता,
विकृत मनोरंन, हिंसक मनोरंजक, अतिकामुक
मनोरंजन, टिंगलटवाळी, भावनाशून्य मनोरंजन,
मनोरंजन अविवेक, अंदिष्टपणा, नादिष्टपणा अफवा
पसरविण्याची वृत्ती, हास्यास्पदता, व्यसनाधीनता.

, आर्थिक अवमूल्ये असामाजिक मार्गानी अर्थसंपादन,
इतरांच्या आर्थिक हक्कावर प्रहार पारिश्रमिक अवमूल्यन,
विनिमय अभाव, अर्थनियोजन अभाव, अर्थसंकल्प अभाव,
कर्जाउवृत्ती कर्ज बूडविण्याची वृत्ती, विनाअनुदान तत्व
अर्थबळाचा अवाजवी वापर, पैशाने सारे कांही खरेदी
करण्याची वृत्ती, पैसा हेच जीवनसत्व मानण्याची वृत्ती

काटकसरीचा अभाव, आर्थिक उधळपट्टी आर्थिक
फसवणुक, अयोग्य गुंतवणुक, आर्थिक असहकार, आर्थिक
असहयोग, अविश्वास, आर्थिक दारिद्र, करबूडवेपणा,
आर्थिक विषमता भाडवलशाही सावकारी वृत्ती,
दिवासळखोरपणा भ्रष्टाचार लाचलुचपत, भ्रष्टाचार
मान्यता, भ्रष्टाचार अविरोध, जुगारी वृत्ती, दैववादी वृत्ती
आर्थिक अपहार, संपत्तीचा अतिहव्यास दारिद्र्यसंतुष्टता,
भिकारी वृत्ती,

भौतिक अवमूल्ये अव्यवहार, अपहार, स्वार्थ, अतिपरिग्रह,
अतिसंपत्तीचा हव्यास उत्तम जीवनमानाप्रत अनास्था
उधळपट्टी, दूरदृष्टीचा अभाव ध्येयविस्मृती,
अतितात्कालिकता.

पर्यावरणविषयक अवमूल्ये पर्यावरण निरक्षरता निसर्ग
प्रमाचा अभाव पर्यावरण संरक्षणाचा अभाव, पर्यावरण
अशुद्धीकरण, अतिउद्योगीकरण जैविक घटकांच्या
परस्परावलंबनाबाबत अनभिज्ञता शिकारी वृत्ती प्राणी
निरक्षरता वनस्पती निरक्षरता जल निरक्षरता पर्जन्य
निरक्षरता जल अपव्यय जल प्रदुषण मलमुत्र विसर्जन
अनिती वातावरण निरक्षरता सहजीवन अनभिज्ञता

माहिती व तंत्रज्ञान विषयक अवमूल्ये अतिपारंपारीकता
संगणक निरक्षरता संगणक अनिती संवाद अनिती
कार्यात्मक निरक्षरता संकुचीत पणा जागतीकीकरणबाबत
अनभिज्ञता

नैतिक अवमूल्ये असत्य अनिती नेमकेपणाचा अभाव
अनैतिक विचार सरणी चारीक्य भ्रष्टता अति
त्यक्तीनिष्ठा तत्वनिष्ठेचा अभाव अप्रामाणीकपणा
कामचोरपणा अन्याय

धार्मिक अवमूल्ये धर्माधता धर्म धुराभिमान इतर धर्माप्रती
अनादर अनास्था धर्मदेश वैरभाव अनिष्ठ परंपरा
सर्वधर्मसमभावाचा अभाव सर्वधर्म सहिष्णुतेचा अभाव
पंथीयता

अध्यात्मिक अवमूल्ये अनादर्श अमानवता हिंसा कौर्य
निर्दयीपणा क्रोध अशांतता स्वार्थ भोग वासना
हृदयशून्यता अंधश्रद्धा

कौटुंबिक अवमूल्ये निष्काळजीपणा जोडीदाराशी
अप्रामाणीकपणा आई वडीलांशी कृतज्ञता भाउबंधकी
बंधुदेश कौटुंबिक कलह

१० सामाजिक अवमूल्ये असहकार्य शेजारदेश असामाजिकता
बेजबाबदारपणा शत्रुता अव्यवस्था विघातकता अस्वच्छता
अपरिपक्वता मानवी हक्क व प्रतिष्ठा या बाबत अनादर
श्रम शोषण श्रमचौर्य सेवाभावी वृत्तीचा अभाव वर्तन
अविवेक सामाजिक संकेतांचे अपालन सामाजिक विषम
समायोजन स्त्री पुरुष विषमता सामाजिक कर्तव्यांकडे
दुर्लक्ष कृतघ्नता चांगल्या सामाजिक परंपरांना नकार
जातीयता सामाजिक अन्याय प्रतीगामीत्व सामाजिक
गतीमत्वाचा अभाव नवसामाजिकतेचा अभाव

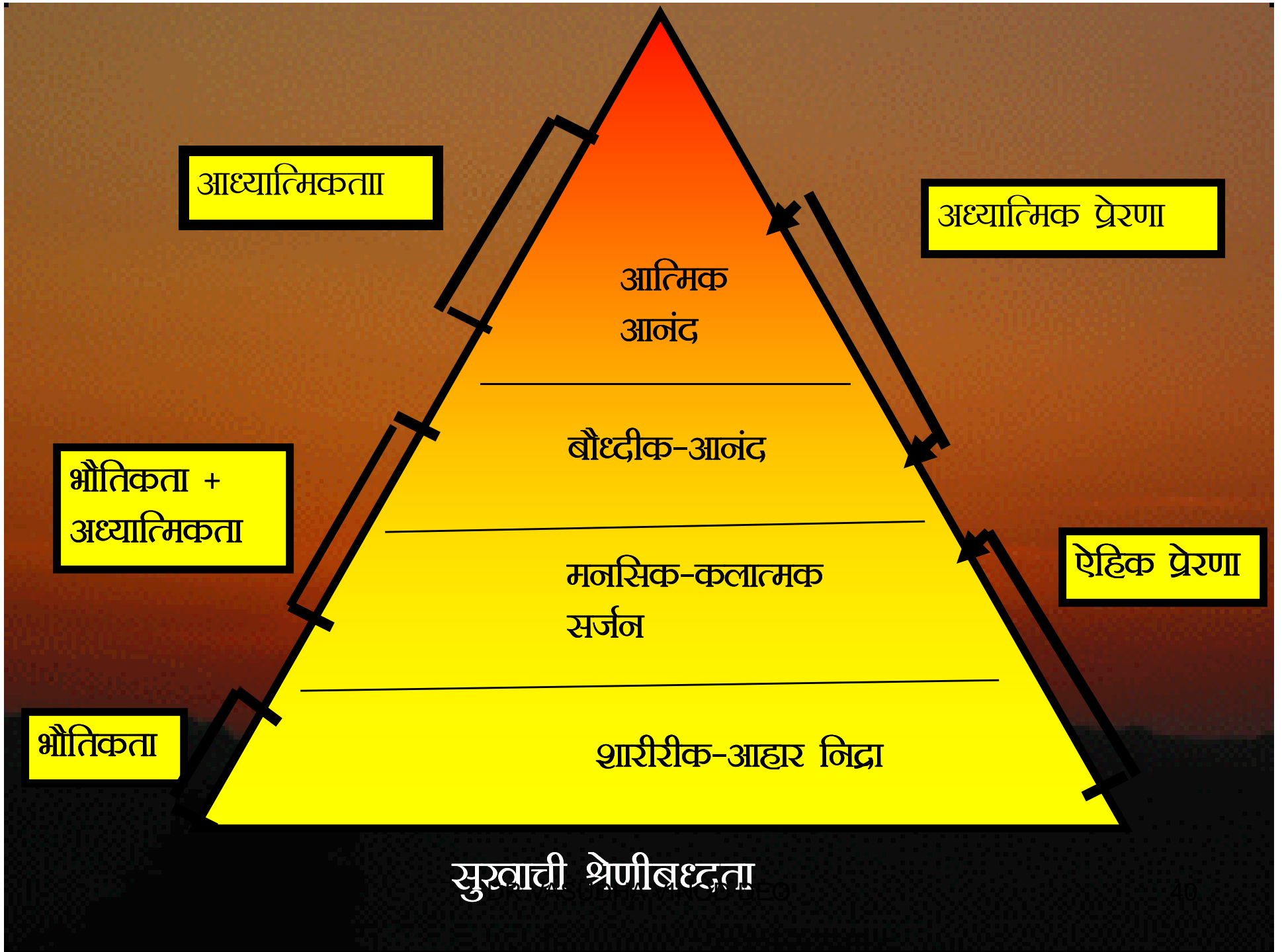
लोकशाही विषयक अवमूल्ये राजकीय हुकुमशाही
राजकारणाचे गुन्हेगारीकरण दडपशाही मतांची
खरेदी विकी सत्तालालसा घोटाळे
राष्ट्रविषयक अवमूल्ये राष्ट्र अनहित देशद्रोह राष्ट्रीय
प्रतीक परंपरा राष्ट्रपुरुष सण एकात्मता याबाबत
अनास्था
आंतरराष्ट्रीय अवमूल्ये असहकार्य दहशत अशांतता
युद्ध वैरभाव

वैश्वीक अवमूल्ये सार्वत्रीक भय अवकाश नितीचा अभाव
विश्व प्रेमाचा अभाव
शैक्षणीक अवमूल्ये अज्ञान अज्ञानप्रेम ज्ञानव्देश पक्षपातीपणा
परीक्ष अनिती व्यक्तीनिष्ठा अतीकृपणता शैक्षणीक
भ्रष्टाचार अर्धवट ज्ञान चुकीचे उपयोजन

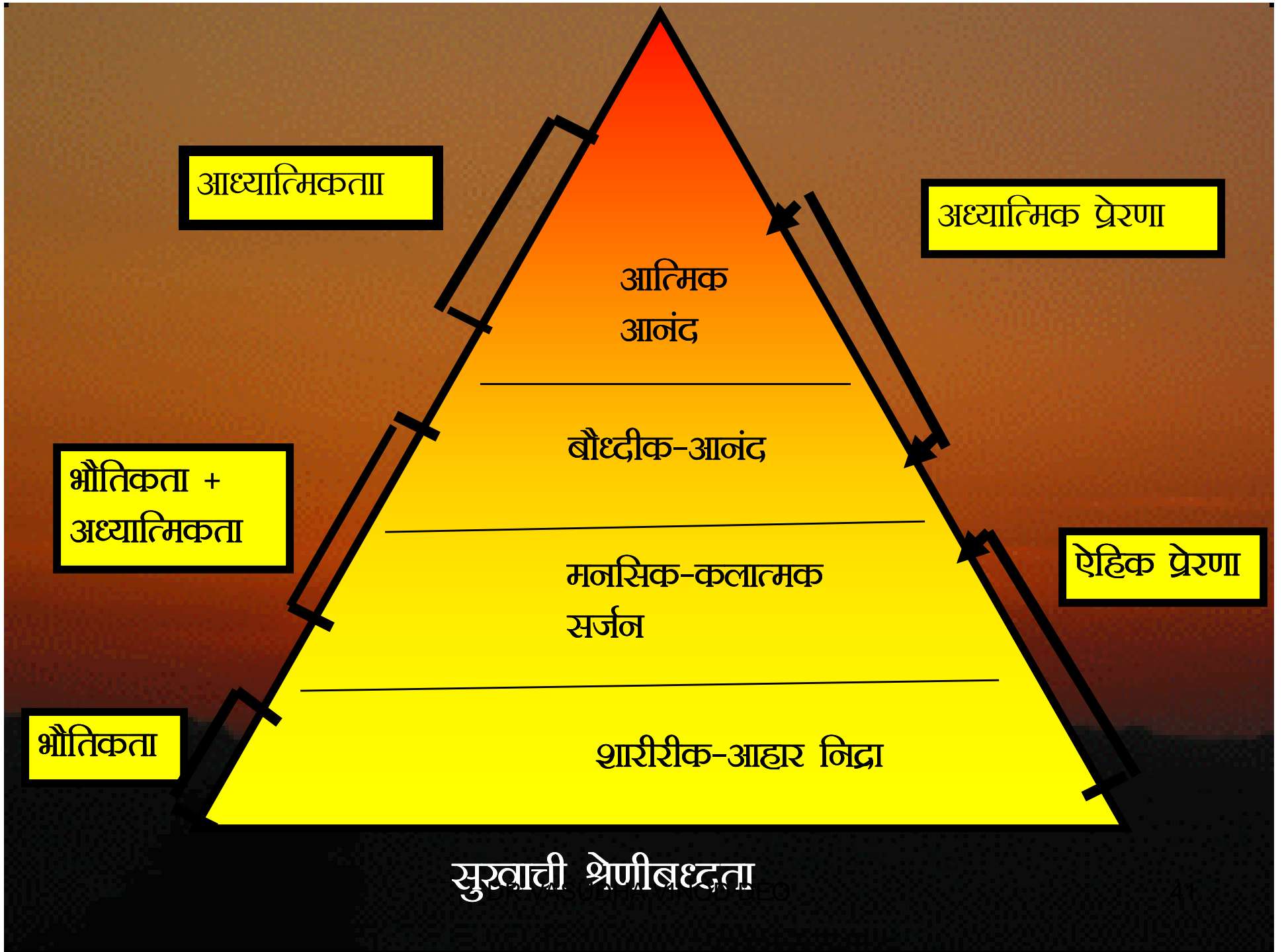
शिक्षकाची भूमिका

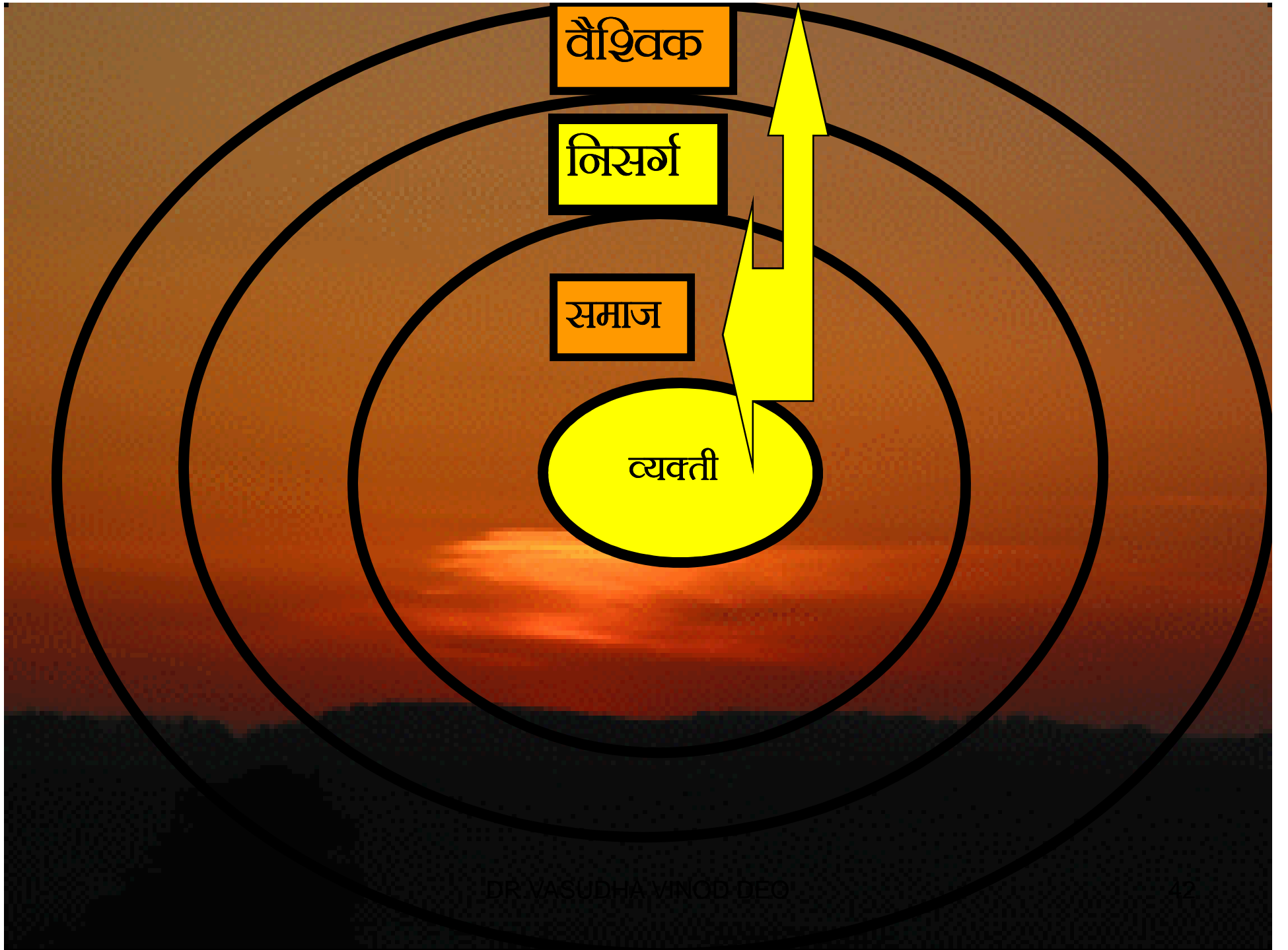
- माहिती संपादन
- ज्ञाणीव अनुभव
- मानसिक तयारी
- अवधान
- अवधान नियंत्रण
- अभिरुची
- कृती

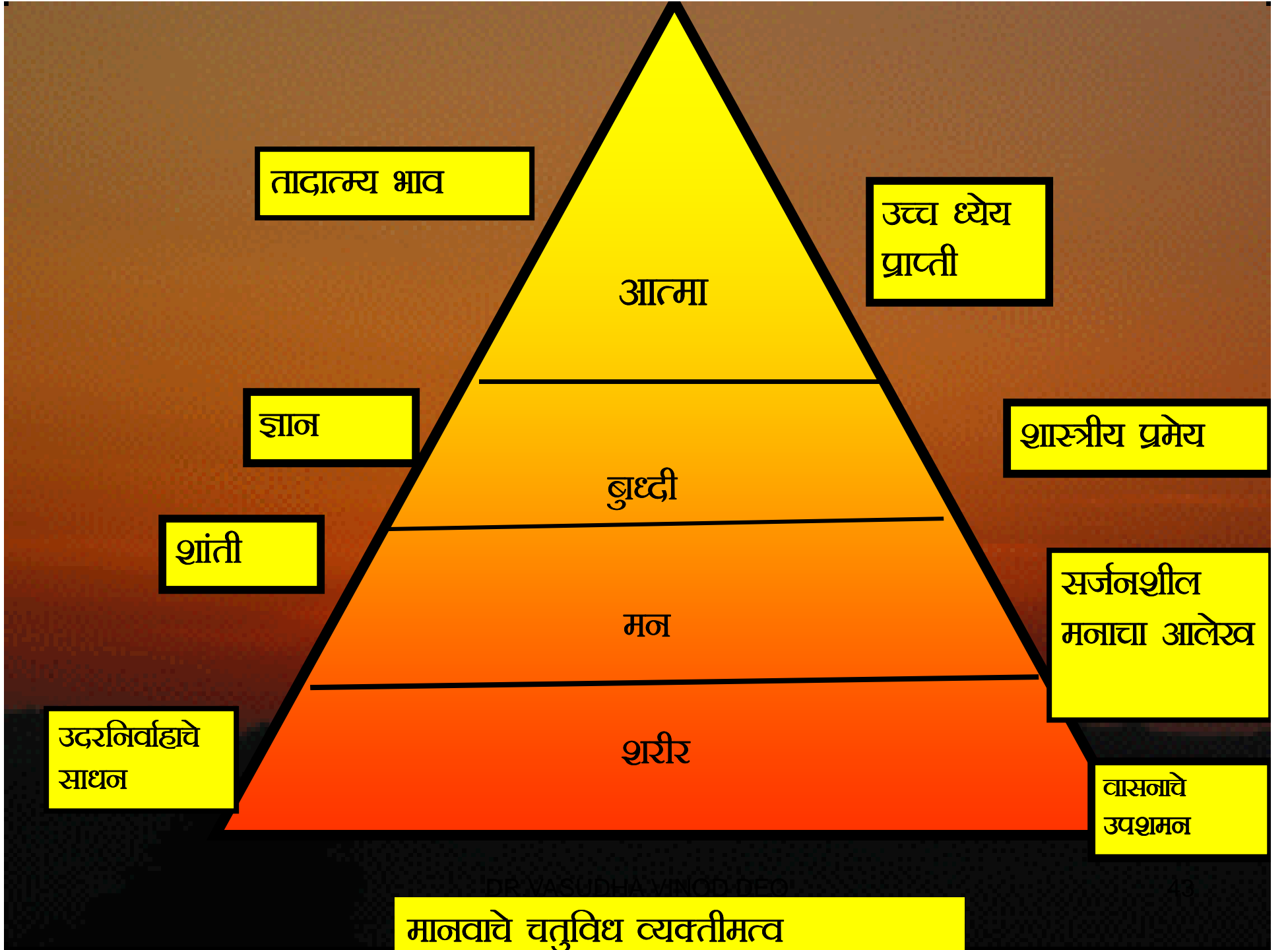
- समाधान मूल्य स्विकृती
- मूल्य मान्यता
- मूल्य संघटन
- मूल्य समुह
- चारीक्य संवर्धन

सुंदरम

विज्ञान

foKku

शिव

धर्मा आचरण

सत्यं, ं

ईश्वर
निष्ठा

व्यक्ती व समाज

कुटुंब परिसर समाज

जैविक सहसंबंध

अवयव-अवयवी

व्यक्ती व निसर्ग :-

आत्मिक नाते

जैविक सहसंबंध

व्यक्ती व वैश्विक अधिष्ठान

विश्वाच्याच मुळाशी
चैतन्य तत्व विद्यमान

संतुलन

१. ऐहिकता व आध्यात्मिकता मेळ :-

२. वैयक्तिक सामाजिक संतुलन

मानवेतर सृष्टीशी जैविक एकात्मता

आत्मा आध्यात्मिक
समाजाचे
आंतरीक चैतन्य

बुध्दी -
संकल्पसाठी यंत्रणा

मन-संकल्प इच्छा

शरीर - देश

व्यवतीमत्व

VINOD DEO

17

सामाजिक पुरुषार्थ

मोक्ष
युगानुकूल
मूल्यांशय

सर्वेपि सुखीनः सन्तु ह्या
आधारावर युगानुकूल
समाजरचना

काम सामाजिक इच्छा

शास्त्रीय प्रमेय समाजाच्या सामुहिक
इच्छा आकांक्षा

अर्थ राष्ट्रीय आकांक्षा

योग्य रचना, साधन
संपत्ती प्राप्त
करण्याचा मार्ग

धर्म सहअस्तित्व सामजस्य सहकार्य

ज्या मुळ प्रेरणामुळे
समाज अस्तित्वात
येते.

DR. VASUDHA VINOD DEO
मानवाचे चतुर्विध व्यक्तीमत्व

आकृतीबंध - १
विकासाचा आकृतीबंध

शरीर
शारीरिक
विकास

मन
मानसिक विकास

बुद्धी
बौद्धिक
विकास

आत्मा
आध्यात्मिक
विकास

उदरनिर्वाह

शांती

ज्ञान

तादाम्य

LIFE SCATTERED
ALL ALONG THE
FORESTS AND HILLS

LACK OF SOCIAL
SYMPATHY AND
GOODWILL

ABSENCE OF
EDUCATIONAL, SOCIAL
AND RELIGIOUS VALUES

**BACKGROUND OF
PARDHI COMMUNITY AND
THE PRESENT SITUATION.**

CHILDREN STRIKEN BY
POVERTY, MALNUTRITION
AND LACK OF HYGIENE

AWAY FROM THE
STREAM OF SOCIAL AND
NATIONAL DEVELOPMENT

STIGMATIC IDENTITY
OF BEING A
CRIMINAL COMMUNITY

POVERTY AND
LACK OF EDUCATION
AND EMPLOYMENT

DR.VASUDHA VINOD DEO

शुभवाट !